

HERB FRANCISZKAŃSKI W POLSKICH PUBLIKACJACH TERCJARSKICH

Zanim rozpowszechniło się pismo, ludzie posługiwali się znakami i symbolami, które uwiarygodniały, czy też podkreślały ważność przekazywanych informacji. Znakami posługiwano się w czynnościach kultowych i obrzędach religijnych. We wczesnym średniowieczu pojawiły się pierwotne godła i emblematy umieszczane na dokumentach oraz korespondencji kościelnej. Jednak ze względu na militarny rodowód¹ (wojskowy znak bojowo-rozpoznawczy) herby pojawiające się w XII w. nie były akceptowane w Kościele. Ówczesne prawo zabraniało duchownym m.in. noszenia broni oraz noszenia oznak wojskowych. Jednak wraz z rozwojem cywilizacyjnym, znaki i symbole wkraczają w życie organizacyjne Kościoła przybierając formę herbów i godeł umieszczanych na pieczęciach, płaszczach zakonnych, tarczach i proporcach. Duchowni znaczyli herbami cenne przedmioty osobiste, liturgiczne, zabytkowe. Kardynałowie w kościołach tytularnych i ordynariusze w katedrach mieli prawo umieszczania herbu nad głównym wejściem i tronem biskupim oraz w reprezentacyjnych pomieszczeniach swoich rezydencji. Dozwolone było umieszczanie w kościołach herbów rodowych świeckich i duchownych, którzy zaliczali się do dobroczyńców lub patronów kościoła².

W ciągu wieków wykształcił się specyficzny dział nauki pomocniczej historii³ zwany heraldyką kościelną, a zajmujący się herbami duchowieństwa, instytucji oraz organizacji kościelnych. W zakresie tej nauki znajdują się sprawy praktyczne i kwestie historyczne dotyczące tej tematyki⁴. Heraldyka kościelna zapożyczyła niektóre elementy z heraldyki świeckiej⁵.

---

¹ *Herby*, w: *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 2, Warszawa 1995, s. 738: „Podstawą tworzenia h. stały się znaki umieszczane na barwionych chorągwiach, a od pocz. XII w. także na różnych częściach uzbrojenia, pozwalające odróżnić oddziały i pojedynczych rycerzy”.

² A. W e i s s, *Heraldyka kościelna*, w: *EK*, Lublin 1993, t. VI, s. 729–736.

³ J. S z y m a ń s k i, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2008.

⁴ Niektóre publikacje dotyczące heraldyki kościelnej: K. S k a p i e ń s k i, A. W e i s s, *Polska heraldyka kościelna*, Warszawa 2004, a także P. D u d z i ń s k i, *Współczesna heraldyka i zwyczaj heraldyczne w Kościołach chrześcijańskich*, t. 1–2, Warszawa 2007 oraz E. G i g i l e w i c z, *Herby biskupów warmińskich*, Lublin 2001.

⁵ Niektóre publikacje: *Heraldyka i okolice*, Warszawa 2002, a także J. P i e c h o w s k i, *Ukryte światła herbów*, Warszawa 1991 oraz J. Ł o j k o, *Średniowieczne herby polskie*, Poznań 1985; A. C h l e b o w s k a, A. G u t, *Wokół znaków i symboli. Herby, pieczęcie i monety na Pomorzu*,

I. HERB FRANCISZKAŃSKI

Na przestrzeni wieków, wiele osób i instytucji oraz powstające zakony tworzyły herby i godła jako znaki rozpoznawcze danej rodziny zakonnej. Zawarta w herbach symbolika streszczała historię i duchowość zakonną. Zasadniczym elementem znaku jest tarcza herbowa oraz niekiedy towarzysząca jej dewiza (sentencja, zawołanie). Jednak „poza zakonami rycerskimi i niektórymi starymi opactwami benedyktynów czy kanoników regularnych zakony nie używały i nie używają herbów w ścisłym słowa tego znaczeniu”⁶.

Na początku XIII w. powstała jedna z wielkich wspólnot zakonnych założona przez św. Franciszka z Asyżu (†1226). Przez pierwsze wieki istnienia w rodzinie franciszkańskiej używane były różne znaki i symbole. Najbardziej znanym był znak „T” (tau), którym podpisywał się św. Franciszek⁷, innym znakiem charakterystycznym był sznur franciszkański z trzema węzłami czy sześcioskrzydły serafin przekazujący Franciszkowi stygmaty. Obecny herb rodziny franciszkańskiej, to umieszczony na niebieskim lub srebrnym tle krzyż z dwoma skrzyżowanymi rękami: jedną bez okrycia Jezusa Chrystusa i drugą w habicie św. Franciszka.

W tradycji biblijnej ręka jest symbolem wszechmocy Bożej, a także wskazuje na Jej obecność. Ręka, tak jak ramię jest symbolem władzy, która może być dominacją, albo życzliwą pomocą i opieką. Wyciągnięte ku niebu ramiona są dla modlących wyrazem błagania o Bożą moc i siłę. Ręka w połączeniu z dłońmi, utożsamiana jest z działaniem i błogosławieństwem⁸.

W herbie, obie ręce wzniesione są ku górze z otwartymi dłońmi. Ręka Chrystusa ma znamię przebicia gwoździem, a ręka św. Franciszka (w habicie) naznaczona jest stygmatem⁹. Pomiędzy rękami znajduje się krzyż¹⁰. Wyobrażenie to symbolizuje

Śląsku i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku, Warszawa 2008, a także W. S t r z y ż e w s k i, *Herby i tytuły*, Warszawa 2010.

⁶ R. P r e j s, *Recenzja*, w: „Studia Franciszkańskie”, 7 (1996), s. 385.

⁷ *Życiorys mniejszy św. Franciszka z Asyżu*, w: *Wczesne źródła franciszkańskie*, cz. I, Warszawa 1981, s. 344: „Mąż Boży bowiem ten znak otaczał szczególną czcią, często o nim mówił w swoich przemówieniach, wykonywał go na początku swoich zajęć i własnoręcznie podpisywał tym znakiem listy”, a także *Tau*, w: *Leksykon duchowości franciszkańskiej*, Kraków – Warszawa 2006, s. 1815–1822.

⁸ M. F e u i l l e t, *Leksykon symboli chrześcijańskich*, Poznań 2006, s. 111–113.

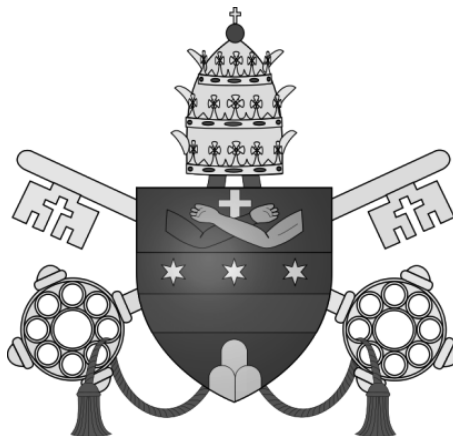
⁹ *Stygmaty św. Franciszka*, w: Tamże, s. 1730–1731: „Od tego czasu na dłoniach i stopach św. Franciszka poczęły pokazywać się znaki gwoździ w taki sposób, w jaki widział on je wówczas na ciele ukrzyżowanego Chrystusa, objawionego pod postacią Serafina. Jego ręce i nogi były przebite gwoździami, których główka wystawała na zewnętrznej stronie dłoni i na grzbiecie stóp, a ich ostrza wystające poza ciało zauważalne były od wewnętrznej części dłoni i u spodu w taki sposób, że wydawały się powykrzywiane i skrócone podczas wybijania. Były takiej wielkości, że z łatwością można by w ich miejsce włożyć palec, jakby zakładając pierścień, a główki gwoździ były okrągłe i czarne”, a także *Stygmaty*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, Lublin – Kraków 2002, s. 836–837.

¹⁰ A. W e i s s, *Heraldyka kościelna*, s. 735: „franciszkanów – z obłoków u dołu tarczy wylaniają się skrzyżowane ręce: lewa św. Franciszka z Asyżu odziana w habit ze śladami stygmatów, prawa Chrystusa ze śladami przebicia gwoździem, a za nimi prosty łac. krzyż”.

upodobnienie się św. Franciszka do Chrystusa (za pomocą stygmatów)¹¹. Krzyż jest znakiem Męki Chrystusa, Jego poświęcenia się i odkupienia ludzkości. Usytuowany jest w herbie wśród chmur i jakby rozjaśniający mroki. Obłoki, znajdują się w przestrzeni między ziemią, a niebem. Dla ludzi są specyficznym wskazaniem na niebo¹².

Znak w formie skrzyżowanych rąk pojawił się dopiero pod koniec XV wieku, ten typ herbu przypisuje się Francesco Nani (1475–1499), generałowi zakonu franciszkańskiego. Znak ten pierwotnie przedstawiał dwie skrzyżowane ręce bez krzyża w tle. W Bazylice Górnej św. Franciszka z Asyżu znajduje się herb z 1487 r., a najstarszy herb z dwiema rękami i krzyżem w tle znajduje się w Mediolanie (1513). Krzyż jako integralna część herbu datowany jest od poł. XVI w.¹³

Herby oprócz dokumentów i innych ważnych miejsc dla franciszkanów umieszczone były także w kościołach franciszkańskich, m.in. na stallach, drzwiach, ścianach, ławkach. Spotkać je można na fasadach budynków, nad bramami, na tymponach, nagrobkach i sklepieniach budowli sakralnych. Herbem posługiwali się generałowie i prowincjałowie franciszkanów, a także używał go papież Klemens XIV (1769–1774) w swoim herbie papieskim.

1. Herb papieża Klemensa XIV

Herb franciszkański przedstawiający skrzyżowane ręce Jezusa Chrystusa i św. Franciszka stał się znakiem wszystkich gałęzi zakonu franciszkańskiego (męskich i żeńskich). Znak ten posiadają zgromadzenia i wspólnoty, których patronem jest

¹¹ *Podobieństwo*, w: *Leksykon duchowości franciszkańskiej*, Kraków – Warszawa 2006, s. 1175: „Podobieństwo życia Franciszka z Asyżu do życia Jezusa ubogiego i ukrzyżowanego bardzo szybko zostało podkreślone przez Kościół. Grzegorz IX w bulli kanonizacyjnej *Mira circa nos* nie waha się zaproponować porównania pomiędzy posłannictwem Franciszka a misterium paschalnym”.

¹² J. Marecki, *Godło franciszkańskie – jego historia i symbolika*, „W Nurcie Franciszkańskim”, 7 (1998), s. 263–271.

¹³ <http://www.wozniki.franciszkanie.pl/> – *Klasztor Franciszkanów w Woźnikach na wzgórzu „Wyrwał”*.

św. Franciszk z Asyżu. Skrzyżowane ręce wskazują na przynależność do wielkiej rodziny franciszkańskiej¹⁴.

W niektórych kompozycjach herbu dodawane są do znaku inne elementy wskazujące na posłannictwo danej wspólnoty, przykładem mogą być zgromadzenia gdzie do skrzyżowanych rąk dodano: kielich z Hostią i monogramem Jezusa Chrystusa (Kaplani Mariańscy), monstancja z Hostią i znakiem IHS (Adorantki Prześlągnięcia), serce Jezusa gorejące i oplecione cierniem (Posłanniczki), leżąca chora w łóżku i skrzyżowane ręce (Służebniczki Szpitalne pod wezwaniem Nawiedzenia Maryi), płomienne serce w środku którego znajduje się Hostia przeszyta mieczem (Małe Siostry Niepokalanego Serca Maryi), Hostia z włosami zbóż i winnymi gałązkami po bokach i letargi I i M (Siostry Klaryski od Wieczystej Adoracji), gorejące serce Maryi oplecione cierniową koroną i przeszyte mieczem (Zgromadzenie Braci Sług Maryi Niepokalanej), otwarta księga z napisem na kartach „Ku Bogu w bliźnim” (Zgromadzenie Córek św. Franciszka)¹⁵.

1. Herb franciszkański w modlitewnikach

Franciszek z Asyżu był założycielem wielkiej rodziny franciszkańskiej¹⁶ do której należał też Zakon *dla żyjących w świecie*, a nazwany ówczesnie *braćmi i siostrami od Pokuty*¹⁷. Zakon ten w swojej historii zmieniał kilkakrotnie nazwę, jedną z najdłużej używanych był – Trzeci Zakon św. Franciszka z Asyżu, zaś obecnie – Franciszkański Zakon Świeckich. Franciszkanie świeccy stawiają sobie za cel dą-

¹⁴ R. P r e j s, *Recenzja*, „Studia Franciszkańskie” 7 (1996), s. 385: „Trzeba następnie zauważyć, że instytuty zakonne należące do grupy wywodzącej się od jednego założyciela lub nawiązujące do tego samego kierunku duchowości posługują się tym samym godłem lub tym samym głównym elementem godła, czego przykładem rodzina franciszkańska (główny element: skrzyżowane ręce Chrystusa i św. Franciszka)”.

¹⁵ K. K o n e c k i, B. Ł o z i ń s k i, *Nasi księża, nasi zakonnicy, nasze siostry*, Włocławek 1999, a także *Sanctimoniales Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej do przelomu XVIII i XIX wieku*, Toruń 2010 oraz M. G r y c h o w s k i, J. M a r e c k i, *Zakony w Polsce*, Warszawa 2009 i J. M a r e c k i, *Duchowość klaryńska ukryta w godłach i symbolach zakonnych*, w: *Zajaśniata w życiu, promieniuje po śmierci. Św. Klara – zwierciadło franciszkanizmu*, Kraków 2004, s. 89–99, a także J. M a r e c k i, *Godła i symbole Zgromadzenia Córek Matki Bożej Bolesnej (Serafitek). Próba interpretacji*, w: *Dziedzictwo duchowe Córek Matki Bożej Bolesnej. 100-lecie konsekracji kościoła Sióstr Serafitek w Oświęcimiu pod wezwaniem Matki Bożej Bolesnej*, Oświęcim – Kraków 2000, s. 103–130 oraz J. M a r e c k i, *Coats of Arms of the Seraphic Sisters*, „Folia Historica Cracoviensia”, 13 (2007), s. 95–107; W. K o l a k, J. M a r e c k i, *Leksykon godeł zakonnych*, Łódź 1994.

¹⁶ *Podręcznik dla tercjarzy Ś. Franciszka z Asyżu ku wygodzie członków*, Poznań 1885, s. 2: „Gorliwy o chwałę Bożą św. Franciszek Seraficki założył w Asyżu pierwszy swój Zakon Braci mniejszych w roku 1209. Wkrótce potem t.j. r. 1212 razem z św. Klarą założył także w Asyżu pierwszy klasztor Pań t.j. Klarysek; w r. 1221 na pięć lat przed błogosławioną śmiercią swoją fundował Trzeci Zakon”.

¹⁷ P. S a b a t i e r, *Życie św. Franciszka z Asyżu*, Cieszyn 1927, s. 209: „Do roku 1221 odnosi się zwykle założenie Zakonu Trzeciego, nazwanego w najstarszych dokumentach Bractwem pokutniczym”, a także S é g u r, *Trzeci Zakon św. Franciszka*, Kraków 1888, s. 19: „Tercyarze św. Franciszka tworzą tedy rodzinę zakonną, żyjącą w świecie, pośród świata, a strzeżoną przez zakon święty od ducha światowego. Mają oni jednakową regułę, pewne szczególne pobożne i pokutnicze ćwiczenia, pewien sposób dążenia do doskonałości i właściwego sobie ducha”.

żenie do doskonałości chrześcijańskiej na wzór św. Franciszka, żyjąc w „świecie”. Składając profesję, zobowiązują się do życia Ewangelią według reguły, która kładzie nacisk na doskonalenie duchowe, apostołat przykładu, pełnienie dzieł miłosierdzia oraz budowanie świata bardziej braterskiego i ewangelicznego. Do Trzeciego Zakonu należały osoby różnych stanów i zawodów, w tym także osoby duchowne. Pierwsze wspólnoty tercjarzkie na ziemiach polskich, powstały po przybyciu franciszkanów do Wrocławia (1236) i Krakowa (1237). Największa dynamika rozwoju tercjarstwa franciszkańskiego w Polsce nastąpiła w latach 1918–1939. Trzeci Zakon w tym czasie liczył kilkaset tysięcy członków¹⁸, a obecnie ponad 16 000 tercjarzy. Z licznym stanem osobowym tercjarzy związany był ruch wydawniczy, którego efektem były liczne modlitewniki, książki, broszury, regułki i czasopisma tercjarzkie. W czasach nam obecnych te publikacje są niezgłębionym źródłem wiedzy o tercjarstwie.

2. Herb III. Zakonu św. Franciszka z Asyżu, odznaka tercjarzka

Modlitewniki (brewiarzyki) tercjarzy franciszkańskich przyjmowały różne tytuły, a mianowicie: *Przewodnik duchowny dla tercyjarzów ułożony na podstawie konstytucji Ojca świętego Leona XIII*¹⁹, *Brewiarzyk Tercyjarzki*, *Brewiarzyk Trzeciego Zakonu Świętego Ojca Franciszka*, *Nowy Brewiarzyk Tercyjarzki*, *Brewiarzyk i Przewodnik Tercyjarzki*, *Mały Brewiarzyk Tercyjarzki*, *Modlitewnik Franciszkański oraz Pokój i Dobro*²⁰.

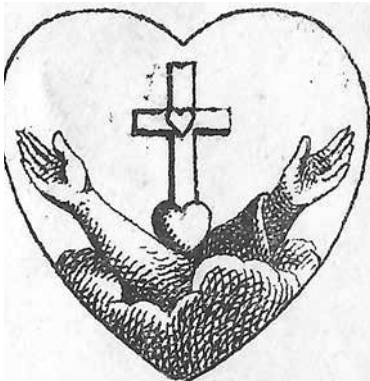
Brewiarzyki w Polsce wydawane były przez prowincje Pierwszego Zakonu franciszkańskiego. Najbardziej aktywni w tej dziedzinie byli oo. Kapucyni krakowscy, a także oo. Franciszkanie z Góry św. Anny, którzy wielokrotnie wznawiali wydania

¹⁸ M. K u c z k o w s k i, *Stan liczbowy*, w: *Dzieje Trzeciego Zakonu św. Franciszka z Asyżu na ziemiach polskich w latach 1918–1939 w świetle czasopism tercjarzkich*, Pelplin 2010, s. 155–165.

¹⁹ *Brewiarzyk Trzeciego Zakonu Świętego Ojca Franciszka*, Kraków 1887, s. XI.

²⁰ Modlitewniki znajdują się w zbiorach autora.

modlitewników²¹. Herby w większości umieszczane były na okładce lub stronie tytułowej, tylko w niektórych edycjach także wewnątrz wydania. Nie wszystkie wydania brewiarzyków miały oznaczenia herbowe. Przedstawione herby ujęto w porządku chronologicznym, w zależności od daty wydania modlitewnika. Niektóre w ponownych wznowieniach posiadały te same herby, w związku z tym w prezentacji są one ujęte tylko jednorazowo. Przykładem tu może być *Nowy Brewiarzyk Tercyjarski* wydawany nakładem oo. Kapucynów krakowskich w drukarni „Czasu” w Krakowie, który publikowany był w kilkunastu wznowieniach. Zaprezentowano poniżej 17 modyfikacji herbów zawartych w modlitewnikach dla Trzeciego Zakonu św. Franciszka z Asyżu. Każdy z herbów ma swoją niepowtarzalną adaptację w odniesieniu do pierwotnego wzoru. Reprodukcje herbów przedstawiono w powiększeniu, w celu lepszej ekspozycji znaku. Głównym motywem herbu jest krzyż, który został ukazany w kilku rodzajach, a mianowicie: zwykły krzyż łaciński, z sercem, świekowy, z promieniami, patriarchalny, z cierniami i kościelny (procesyjny). W jednym przypadku na trójdzielnej tarczy znajdują się tylko skrzyżowane ręce bez krzyża. Innym istotnym detalem jest kolejność ułożenia skrzyżowanych rąk, raz ręka Chrystusa znajduje się po lewej stronie, a w innym razem odwrotnie. Pozostałe elementy wnoszą swoisty „urok” każdego herbu.

3. „Brewiarzyk Tercyjarski”,
Warszawa 1863, strona tytułowa

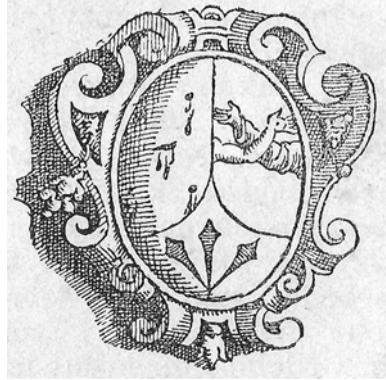

4. „Brewiarzyk Trzeciego Zakonu
Świętego Ojca Franciszka”, Kraków
1887, strona tytułowa

²¹ M. K u c z k o w s k i, *Wstęp*, w: *Dzieje Trzeciego Zakonu św. Franciszka z Asyżu*, s. 10–17.

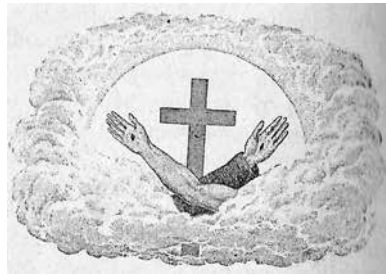
5. „Nowy Brewiarzyk Tercyarski”,
Kraków 1899, strona tytułowa

6. „Nowy Brewiarzyk Tercyarski”,
Kraków 1899, s. 30

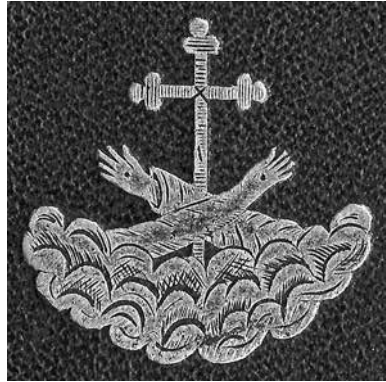
7. „Nowy Brewiarzyk Tercyarski”,
Kraków 1899, s. 127

8. „Nowy Brewiarzyk Tercyarski”,
Kraków 1899, s. 788

9. „Brewiarzyk Tercyarski”,
Kraków 1900, strona tytułowa

10. „Nowy Brewiarzyk Tercyarski”,
Kraków 1910, okładka

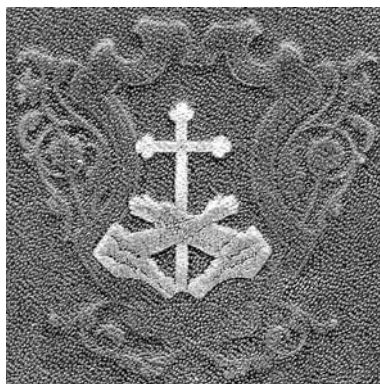
11. „Brewiarzyk Tercyarski”, Góra św. Anny 1913, s. 2.

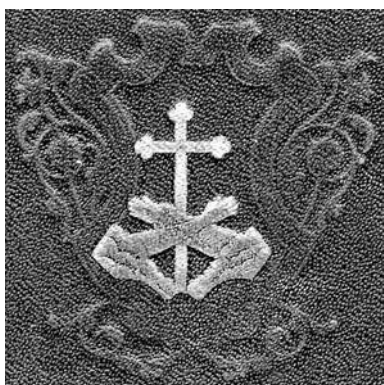
12. „Brewiarzyk Tercyarski”, Góra św. Anny 1914, strona tytułowa

13. „Nowy Brewiarzyk Tercyarski”, Kraków 1919, strona tytułowa

14. „Mały Brewiarzyk Tercyarski”, Kraków 1925, okładka

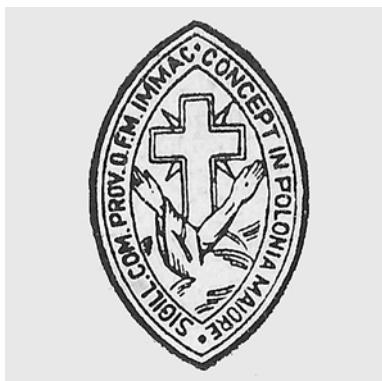

15. „Nowy Brewiarzyk Tercyarski”, Kraków 1928, okładka

16. „Brewjarzyk Tercyarski”, Kraków 1931, strona tytułowa

17. „Brewjarzyk i Przewodnik Tercjarski”, Panewniki 1932, s. 2

18. „Modlitewnik franciszkański”, Niepokalanów 1977, okładka

19. „Pokój i Dobro”, Panewniki 1992, okładka

2. Herb franciszkański w czasopismach tercjarskich

Ważnym elementem duszpasterstwa drugiej połowy XIX w. było m.in. wykorzystanie prasy, w tej dziedzinie dla tercjarzy były to czasopisma tercjarskie. Każda z obediencji²² Pierwszego Zakonu franciszkańskiego w Polsce wydawała czasopisma tercjarskie²³. Pierwszym było „Echo Trzeciego Zakonu Św. O. Franciszka” (1883) wydawane w Krakowie przez oo. Kapucynów. Jednak najwięcej czasopism

²² Obediencja (łac. *oboedientia* – posłuszeństwo) m.in. duchowe posłuszeństwo, a także duchowa władza. W skład Pierwszego Zakonu franciszkańskiego wchodziło: bernardyni, reformaci, kapucyni i franciszkanie (OFMConv). Każda z gałęzi posiadała swoje władze.

²³ *O prasie katolickiej i chrześcijańskiej*, „Wiadomości Tercjarskie”, 26/27 (1935), s. 86: „Każda gałąź świadoma wysokiego posłannictwa prasy katolickiej, wśród powierzonych swojej pieczy tercjarzy wydaje swoje pismo”.

tercjarskich ukazywało się w Polsce w latach 1918–1939, łącznie było ich dwanaście²⁴. Innym czasopismem, a wydawanym w języku polskim poza granicami Polski był „Miesięcznik Franciszkański”, który ukazywał się od listopada 1928 r. w Pula-ski (USA).

Poniżej przedstawiono sześć rodzajów herbów franciszkańskich znajdujących się w czasopismach tercjarskich, z których pięć zostało umiejscowionych na stronie tytułowej pisma, a jeden wewnątrz czasopisma („Pokój i dobro”).

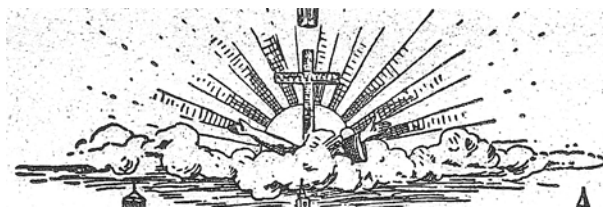

20. „Dzwonek III Zakonu S.O.N. Franciszka Serafickiego”, 3 (1889), strona tytułowa

21. „Dyrektor III-go Zakonu”, 1 (1933), strona tytułowa

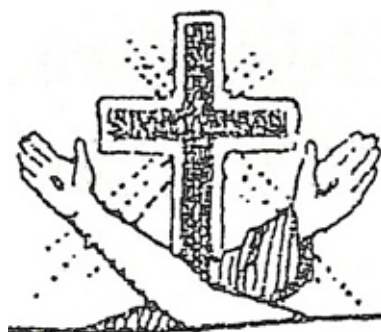
²⁴ Wydawane czasopisma: „Dzwonek III Zakonu”, „Głos św. Franciszka Serafickiego”, „Świt Seraficki”, „Głos św. Franciszka”, „Szkoła Seraficka”, „Posłaniec św. Antoniego z Padwy”, „Rodzina Seraficka”, „Rodzina Seraficka. Dodatek dla Księży”, „Dyrektor III-go Zakonu”, „Pokój i Dobro” z dodatkiem „Bóg mój i wszystko”, „Pochodnia Seraficka” i „Wiadomości Tercjarskie”.

22. „Pochodnia Seraficka”, 11 (1935), strona tytułowa

23. „Pokój i dobro”, 7/8 (1937),
s. 77

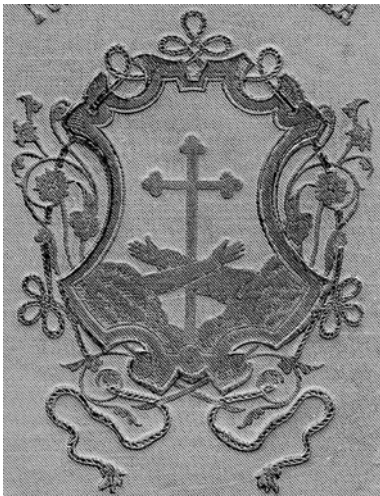
24. „Świt Seraficki”, 2 (1925),
strona tytułowa

25. „Miesięcznik Franciszkański”,
1 (1928), Pulaski (USA)

3. Herb franciszkański w pozostałych publikacjach

W dążeniu do doskonałości tercjarskiej, oprócz czasopism pomocna była również inna literatura, która służyła ożywieniu życia wewnętrznego, a także pomagała w prowadzeniu formacji. Prawidłowo zorganizowana kongregacja tercjarzka posiadała podręczną bibliotekę wyposażoną w „twórczość” tercjarzką (broszury, regułki, kalendarze, książki). W latach 1918–1939 oferta w tej dziedzinie była szeroka. W większości wydawanych publikacji (na ostatnich stronach) znajdowały się oferty wydawnictw przeznaczonych dla tercjarzy. Pomimo „bogatej” propozycji wydawniczej herb nie był używany powszechnie w druku. Jeżeli został umieszczony, to przeważnie w tym samym rodzaju. Przedstawione herby zostały umieszczone na okładkach lub stronach tytułowych.

26. „Pobudka Seraficka”, Kraków 1893, okładka

27. „Święty Franciszek Seraficki w pieśni”, Kraków 1901, okładka

28. Legitymacja III. Zakonu św. Franciszka, Kraków 1919, Kongregacja OO. Reformatorów

29. „Reguła i jej wyjaśnienie”, Kraków 1923

30. „Św. Franciszek z Asyża, Reguła Tercjarska”, Warszawa 1926

31. „Żywot św. Franciszka z Asyża”, Lwów 1926

32. C. Bogdalski, „Organizacja III. Zakonu Ś.O. Franciszka”, Kraków 1926

33. „Kazanie na 700 rocznicę kanonizacji św. Franciszka z Asyżu”, Kraków 1928

34. „Pamiętka Jubileuszu 700 rocznicy śmierci św. Franciszka z Asyżu 1226–1926”, Kraków 1928

35. „Oficjum tercjarskie czyli sposób odmawiania 12 pacierzy tercjarskich”, Kraków 1928

36. „Hymn Tercjarski św. O. Franciszka”, Kraków 1930

37. „Kalendarz Franciszkański na rok 1934”, Panewniki 1933

38. W. Frezza, „Ewangeliczna forma życia”, Warszawa 1985

ZAKOŃCZENIE

Współcześnie herby zakonne pozostały głównie w użyciu kancelaryjnym i w znaczący sposób odeszły od reguł klasycznej heraldyki. W wielu przypadkach powróciły do postaci godła, które jest najczęściej jedynym elementem zakonnego układu heraldycznego. Herby zawierają ogólną symbolikę religijną związaną z dziejami danego zakonu²⁵ lub symbolami przyrodniczymi lub przedmiotowymi. Często występują: krzyż, symbole Chrystusowe, symbole Maryjne, aniołowie, monstrancja i inne elementy. Wpisane w godła monogramy, dewizy (sentencje) na ogół nie zachowują reguł heraldycznych.

Herb franciszkański znajdujący się publikacjach dla Trzeciego Zakonu św. Franciszka z Asyżu (Franciszkański Zakon Świeckich) „przeżywał” swój rozkwit w okresie międzywojennym (1918–1939). Ówczesna oferta wydawnicza adresowa-

²⁵ R. P r e j s, *Recenzja*, „Studia Franciszkańskie”, 7 (1996), s. 386: „Nie można zapomnieć, że godła zakonne, w przeciwieństwie do herbów rycerskich czy miejskich, wyrosły z pobudek czysto religijnych i symbolika ich ma także charakter na wskroś religijny, zrozumiała w kontekście interpretacji teologicznej i szczególnych zadań danego instytutu zakonnego, pełnionych w Kościele”.

na do tercjarzy była szeroka²⁶, co też odgrywało znaczącą rolę w umieszczeniu tego znaku na publikacjach. Ruch franciszkański utożsamiał się ze skrzyżowanymi rękami i krzyżem w tle. Poprzez ten znak następowała specyficzna promocja rodziny franciszkańskiej, a także upiękśnienie szaty graficznej w publikacjach.

W obecnej literaturze kierowanej do tercjarzy herb franciszkański używany jest sporadycznie, a znakiem powszechnie stosowanym jest „T” (tau)²⁷. Można postawić pytanie, dlaczego tak jest? Odpowiedź nie jest łatwa, ponieważ heraldyka zakonna sama w sobie jest zjawiskiem złożonym. Wpływ na nią mają różne czynniki, m.in. tradycja, nauka Kościoła, a nawet panująca moda w danym okresie. Zaprezentowane herby franciszkańskie mają swoje miejsce w dziejach tercjarstwa franciszkańskiego w Polsce. W celu pełniejszego poznania tej tematyki, należałoby zająć się głębszymi badaniami związanymi z genezą i funkcjonowaniem heraldyki franciszkańskiej.

FRANCISCAN COAT OF ARMS IN POLISH IN TERTIARY PUBLICATIONS

SUMMARY

With the development of civilization, sign and symbols entered the life of Christian church in the form of coats of arms, emblems being placed on the seals, cloaks of the Order, shields and pennants. It was permissible to locate both secular and religious coats of arms in churches, providing that the owners were benefactors or patrons of the church. Throughout the ages plenty of people and institutions as well as the arising orders created the coats of arms and emblems in order to be recognized as a particular family order. The symbols placed on the coats of arms summarised the history and specificity of Order.

At the beginning of the XIII century one of the greatest Orders was established by Saint Francis of Assisi (1226) and it had owned its coat of arms since ages as well. The contempo-

---

²⁶ C. B o g d a l s k i, *Organizacja i działalność III. Zakonu Ś.O. Franciszka*, Kraków 1926, s. 103; „pisma św. Franciszka z Asyżu, św. Alfonsa Liguorego, św. Franciszka Salezego i innych. Wielkiej wartości są takie dzieła jak np. Żywoty świętych Piotra Skargi, – Życie duchowe ks. Biskupa Pelczara, – Żywot św. Franciszka przez Jörgensena, Żywot św. Franciszka przez O. Statecznego, żywoty przeróżnych Patronów polskich itd. Do działu tego zaliczyć można ogromną ilość dzieł religijnych, wydawanych przez OO. Jezuitów na Wesołej, – tudzież 29 tomików biblioteki franciszkańskiej, wydanej przez OO. Reformatów w Krakowie. Wszystkie dziełka ks. Feliksa Gondka mogą znaleźć w bibliotece tercjarskiej wyborne zastosowanie”, a także *Dział Księgarski Spółdzielni Spożywczej Domu Ludowego pod wezw. Św. Franciszka w Warszawie*, „Rodzina Seraficka. Dyrektor dodatek dla księży”, 4 (1929), s. 79–80 oraz *Z polskiej literatury franciszkańskiej*, „Wiadomości Tercjarskie”, 12 (1930), s. 364–367; M. K u c z k o w s k i, *Funkcje we wspólnocie*, w: *Dzieje Trzeciego Zakonu św. Franciszka z Asyżu*, s. 108–109.

²⁷ Niektóre publikacje z „T” na okładce: *Rytuał Franciszkańskiego Zakonu Świeckich*, Panewniki 1990, a także *Materiały formacyjne. Postulat*, Warszawa 1994 oraz P. M i e l c z a r e k, *Formacja podstawowa we Franciszkańskim Zakonie Świeckich*, Warszawa 1995 i *Regula i Życie Franciszkanów Świeckich*, Warszawa 2003, a także *Statut Wspólnoty Narodowej Franciszkańskiego zakonu Świeckich w Polsce. Statut Asystencji duchowej i duszpasterskiej przy Franciszkańskim Zakonie Świeckich. Statut Narodowy Młodzieży Franciszkańskiej w Polsce*, Warszawa 2003.

rary Franciscan coat of arms presents the cross with two crossed hands at the bottom which are coming out of the clouds. One hand, presenting Jesus Christ, is without a coat and the other is in the habit of Saint Francis. This coat of arms has become the symbol of all Franciscan Orders, both male and female. This sign is being recognized by all congregations and communities with Saint Francis as a patron. The crossed arms demonstrate the affiliation to the great Franciscan family. The Third Order of Saint Francis from Assisi and Secular Franciscan Order belong to it, too.

The Franciscan coat of arms that appeared in the publications for the third Order of Saint Francis of Assisi was blossoming between the wars (1918–1939). The contemporary publishing offer was widely addressed to the Tertiary which led to showing its sign on the publications. Those days a kind of promotion for the Francis family took place and relatively to this, graphic embellishment.

In the current literature aimed at the Tertiary the coat of arms is used rarely, the sign most apparent is “T” (tau). There is the question to be asked, why is it so? The answer is not that easy because religious heraldry is a very complex phenomenon. It is influenced by a number of factors such as tradition, church doctrine and even the prevailing at that time fashion. Below presented coats of arms have their own place in the history of the Franciscan tertiary.